

Särtryck ur

Sammanhållning eller splittring? Olikgörande av barn och unga i samtidens Sverige

11. Tvingande behandling:

Några problem med att öka tvångsåtgärder i socialtjänstens
arbete med kriminellt aktiva ungdomar

DAVID PÅLSSON OCH STEFAN WIKLUND

11. Tvingande behandling: Några problem med att öka tvångsåtgärder i socialtjänstens arbete med kriminellt aktiva ungdomar

David Pålsson och Stefan Wiklund

Inledning

Under senare år har socialtjänstens arbete och ansvar i förhållande till ungdomar med normbrytande och kriminellt beteende diskuterats intensivt i den politiska och offentliga debatten. En vanlig åsikt är att socialtjänsten måste agera skarpare och mer kraftfullt i förhållande till denna grupp. Debatten är starkt präglad av den dramatiska utvecklingen av gängrelaterad ungdomskriminalitet under det senaste decenniet. Det handlar i stor utsträckning om ungdomar med invandrabakgrund som lever i storstadsregionernas socio-ekonomiskt utsatta förorter och som agerar utifrån normativa strukturer som är främmande för de flesta individer utanför dessa kretsar. Gemensamt för många av dessa ungdomar är att de inte vill – eller inte kan – hitta en förankring i samhället.

Den samtida debatten om ungdomskriminalitet bör kontextualiseras. Kriminalitet bland unga har överlag minskat under senare decennier och för de flesta är brottslighet övergående, samtidigt som en grupp ungdomar har identifierats som ägnar sig åt allt grövre kriminalitet (Sivertsson m.fl. 2022). Beträffande ungdomar med invandrabakgrund, är det också viktigt att understryka att det naturligtvis handlar om en heterogen grupp. Självfallet är det så, att ytterst få av alla ungdomar med invandrabakgrund tillhör kriminella gäng. Men på gruppnivå medför egenskapen invandrabakgrund en tydlig överrisk för att bli placerad i samhällsvård av socialtjänsten oaktat om placeringen grundas på kriminella beteenden eller inte. Bland ungdomar från vissa länder kan överrisken för att bli placerad vara nära nog sexdubblad, samtidigt som dessa överrisker mer eller mindre försvinner när man kontrollerar för socioekonomiska faktorer (Vinnerljung m.fl. 2008; se även Karlsson 2021). Med andra ord finns det ett samband mellan invandrarskap och placering i samhällsvård, men det är viktigt att understryka, att det framför allt är resursbristerna i denna grupp som utgör den centrala riskfaktorn.

De senaste årens politiska ambition att skärpa samhällets respons i förhållande till ungdomsproblematisering har således starka kopplingar till invandrarskap och inte minst till de invandrare som bor i storstadsregionernas förorter. Typiska argument är att socialtjänstens arbete är otillräckligt och att det är problematiskt att barn och familjer kan tacka nej till insatser, samtidigt som samhället identifierar ett behov av att ingripa (Lundström m.fl. 2021). I debatten lyfts visserligen behov av förebyggande åtgärder, men ett huvudsakligt politiskt svar

är att socialtjänsten i ökad utsträckning bör ingripa med tvång. Med andra ord menas att den överordnade frivillighetsprincip som vägleder socialtjänsten inte är ändamålsenlig och att ribban för när tvång är tillämpligt bör sänkas.

Traditionellt sett har vi i Sverige i stor utsträckning betraktat ungdomskriminalitet och annan ungdomsproblematisering som symtom på dysfunktioner i familjesystemet. Av detta följer att sådan problematik snarast bör adresseras via olika slags familjeterapeutiska åtgärder, där behandling utifrån behovsprinciper är vägledande. Annorlunda uttryckt har ungdomar som begår brott i stor utsträckning betraktats som symtombärare snarare än förövare (jmf Goldson 2001). Dock har 2000-talet präglats av en ökad betoning på straffrättsliga principer i hanteringen av ungdomskriminalitet i och med införandet av slutna ungdomsvård 1999. Detta trendbrott kan sägas kulminera i skrivande stund, i form av beslutet att överföra ansvaret för den slutna ungdomsvården från Statens institutionsstyrelse till Kriminalvården samt en offentlig utredning med uttrycklig ambition att utreda en sänkning av straffmyndighetsåldern (Dir. 2023:112).

Men det är alltså inte bara på det straffrättsliga området förändringarna sker. De politiska åtgärderna i förhållande till ungdomsproblematisering riktar även in sig på socialrätten och innebär ändrade föreställningar om behandlingens räckvidd. Synen på tvång inom den sociala barnvården har skiftat genom historien och i olika utsträckning motiverats av barns vård-/skyddsbehov respektive samhällsskydd, men för närvarande syns en tämligen dramatisk svängning där samhällsskyddet utgör den vägledande rationaliteten. I det så kallade Tidöavtalet, som uttrycker den nuvarande regeringens ambitioner, aviseras en vilja att i större utsträckning använda öppna insatser med tvång, öka antalet tvångsomhändertaganden av barn samt förenkla processen för omedelbara omhändertaganden.

Men hur ska man egentligen se på de politiska ambitionerna att utöka inslagen av tvång i förhållande till ungdomars normbrytande beteende av det slag som till exempel gängrelaterad kriminalitet utgör? Den grundläggande rationaliteten i dessa ambitioner är inte svår att förstå. Genom ett utökat tvångs användande finns en möjlighet för samhället att agera i förhållande till ett stort, skrämmande och växande samhällsproblem, även i de fall berörda ungdomar motsätter sig inblandning. Men är det så enkelt att det bara är att behandla människor som inte vill bli behandlade? Kan man förvänta sig goda utfall när berörda personer har svag eller obefintlig samsyn i problemdefinitionen? I vilken utsträckning kan det betecknas som etiskt försvarbart att utan samtycke från berörda personer bistå med insatser vars evidensunderlag är bristfälligt? Och vad händer med det övergripande förtroendet för socialtjänsten bland utsatta människor om tvångsinslagen inom denna samhällsinstitution får en allt mer dominant ställning?

I det här kapitlet kommer vi att diskutera rimligheten i en skarpare lagstiftning och tillämpning av tvångsvård för ungdomar, samt analysera vilka

konsekvenser en sådan kursändring kan tänkas medföra för det sociala arbetet med utsatta ungdomar och familjer. Vi inleder kapitlet med en kortfattad redogörelse av de lagar som reglerar frivilliga respektive tvingande insatser på socialtjänstens område. Därefter ger vi en överskådlig bild av utmärkande drag för svensk barnavård, det vill säga den samhällsinstitution som spelar en avgörande roll för stöd- och behandlingsinsatser till ungdomar med normbrytande beteende. Vi fortsätter med att beskriva tvångets nuvarande funktion i systemet och problematiserar föreställningen om att ökat tvångsanvändande är en förnuftig och etiskt motiverad strategi för att komma tillrätta med ungdomskriminalitet. Integrerat i den fortsatta framställningen kommer vi även att presentera några resultat från vår egen, kommande studie som behandlar hur socialsekreterare reflekterar över utökat tvång för att nå barn och familjer med insatser (Pålsson m.fl. kommande). Vi avslutar kapitlet med en diskussion där vi sammanfattar tänkbara problem och kanske inte helt uppenbara bieffekter som kan uppstå som en följd av en mer repressiv och tvångsorienterad strategi i förhållande till ungdomar som uppvisar normbrytande beteende.

Frivillighet och tvång – Socialtjänstlagen och LVU

Socialtjänstlagen (2001:453; SoL) är den lagstiftning som huvudsakligen reglerar socialt barnavårdsarbete. En grundläggande och central princip i denna lagstiftning är frivillighet, där utgångspunkten är barns och föräldrars rätt till självbestämmande och integritet (SoL 1 kap. 1 §). I realiteten innebär detta att socialtjänsten så långt som möjligt bör skapa förutsättningar för samarbete med barn och föräldrar i de utredningar där eventuella insatsbehov ska fastställas, samt att samförstånd mellan socialtjänst och barn och föräldrar bör gälla när beslut om insatser fattas.

Trots att frivillighet är den dominerande principen för barnavårdens arbete, har socialtjänsten möjlighet att ansöka om tvingande insatser i de fall samtycke inte föreligger. Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) innebär att socialtjänsten har rätt att mot föräldrars och ungas vilja ingripa till skydd i situationer där det finns en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas. Förvaltningsdomstolen kan efter socialnämndens ansökan besluta om tvångsomhändertagande enligt antingen 2 § LVU (missförhållanden i hemmet) eller 3 § LVU (den unges eget beteende). Vidare anges i 22 § LVU att öppna insatser kan ges utan samtycke (så kallat mellantvång), något som inte kräver beslut i förvaltningsdomstol. I akuta ärenden kan socialnämnden enligt 6 § LVU besluta om tillfälligt omedelbart omhändertagande.

I realiteten fattas de allra flesta beslut om barnavårdsinsatser för närvarande på frivilliga grunder där alltså samtycke föreligger. I princip samtliga öppenvårdsinsatser som vid ett visst datum år 2022 gavs till 33 000 barn och unga beviljades med samtycke. Av de 26 500 barn och unga som någon gång samma år placerades utanför familjen skedde detta i knappt 30 procent av fallen enligt LVU (Socialstyrelsen 2023).

Barnavården i Sverige

Social barnavård är en verksamhet som utförs inom kommunernas socialtjänst och som syftar till att ge skydd och stöd till barn och ungdomar som far illa eller riskerar att fara illa. Verksamheten riktar sig till dels barn vars hemmiljö brister (till exempel barn som utsätts för omsorgsbrister eller övergrepp), dels barn – företrädesvis ungdomar – som utgör en fara för sig själva eller sin omgivning (till exempel ungdomar som missbrukar eller har ett normbrytande beteende). I ansvaret ingår även barn som polisanmälts för kriminella handlingar och som, om de är 15 år eller äldre, kan få en kombination av straff via det straffrättsliga systemet respektive behandlande åtgärder via socialtjänsten. I praktiken är barnens problematik ofta sammanflätad på så vis att de har både en utsatt hemmiljö och uppvisar ett eget problematiskt beteende.

Den sociala barnavården brukar beskrivas som ett "residualsystem", vilket träder in för att stödja barn och familjer när generella välfärdstjänster inte räcker till (till exempel Andersson m.fl. 2019). I Sverige har barnavården ett bredare uppdrag än motsvarande institutioner i många andra länder. I anglosaxiska länder består barnavårdsarbetet i princip uteslutande av att adressera dels olika slags övergrepp som föräldrar begår i förhållande till sina barn (abuse); dels olika slags underlåtelsehandlingar som föräldrar gör sig skyldiga till i förhållande till sina barns omsorgsbehov (neglect). I Sverige ingår dessa problem i barnavårdens ansvarsområde, men systemet hanterar även mer diffusa relationsproblem inom familjen samt – som vi redan har nämnt – ungdomars normbrytande beteende. Sammantaget innebär detta att tröskeln för att anmälas och utredas inom systemet är jämförelsevis låg i ett internationellt perspektiv (Lundström m.fl. 2021; Wiklund 2006).

Såväl historiskt som idag är klass, kön och etnicitet markörer för de grupper som berörs. Det är välkänt att den sociala barnavården är en verksamhet som huvudsakligen berör resurssvaga familjer, med en överrepresentation av barn till ensamstående mödrar och utrikesfödda (Pelton 2015; Simkiss m.fl. 2013). Detta mönster kan även ses internationellt, där det finns ett tydligt samband mellan svag socioekonomi och överrepresentation ifråga om barnavårdsanmälningar och barnavårdsinsatser, i synnerhet placering utanför hemmet (Skinner m.fl. 2023).

Det svenska barnavårdssystemet beskrivs vid en internationell jämförelse ofta som en familjestödsmodell (Höjer m.fl. 2023). Till skillnad från barnskyddsorienterade modeller (som traditionellt förekommer i exempelvis USA), satsas i Sverige relativt omfattande resurser på förebyggande insatser. Traditionella grundbultar inom svensk barnavård är förebyggande insatser, partnerskap med föräldrar och barn samt föreställningen att ursprungsfamiljen har en central betydelse för barns utveckling. De problem som en familj kan ha antas i grunden vara förändringsbart och i princip möjligt att åtgärda via socialt stöd och olika slags terapeutiska insatser. Det svenska systemet skiljer sig från mer barnskyddsorienterade modeller, som kan sägas vara mer selektiva avseende

interventioner och där interventionerna framför allt syftar till att skydda barn från tydligt skadliga föräldrabeteenden.

Endast drygt 30 procent av de barn som utreds inom svensk barnavård beviljas insatser (Lundström m.fl. kommande). Det kan finnas flera skäl till varför insatser inte beviljas – till exempel att socialtjänsten bedömer att behov inte föreligger, att ett eventuellt behov tillgodoses av annan instans (barn som till exempel har kontakt med barn- och ungdomspsykiatri) eller att socialtjänsten bedömer att vårdbehov föreligger, men ungdomen eller föräldrarna inte samtycker till en föreslagen insats samtidigt som socialtjänsten bedömer att rekvisit för att ansöka om tvångsvård saknas.

Bland den minoritet av barn och unga som beviljas insatser efter utredning får de allra flesta olika slags öppenvårdsinsatser (till exempel kontaktperson, ungdoms- och familjebehandling). Beträffande den mest ingripande insatsen – dygnsvård utanför hemmet i familjehem eller på institutioner – befinner sig Sverige, tillsammans med övriga nordiska länder, i ett europeiskt mellanskikt (Unicef/Eurochild 2021). Det senare har av vissa forskare beskrivits som en förvånande hög förekomst av placeringar i Norden, där argumentet är att länderna i internationell jämförelse utmärks av god generell välfärd för barn (Pösö m.fl. 2014). En tänkbar förklaring är att nordiska välfärdssamhällen har en högre känslighet för barns utsatthet och därmed oftare intervenerar. I Sverige tillkommer även det faktum att ungdomar som dömts för brottsliga handlingar – och som i andra länder inte sällan hanteras inom straffväsendet – placeras genom socialtjänstens försorg.

Den ideologiska förskjutning vi nu ser i Sverige från principer om frivillighet och stöd till tvång och kontroll kan förstås i termer av en ändrad balans i relationen mellan stat, föräldrar och barn. Kort innebär det en tilltagande acceptans för att staten intervenerar i barns och familjers liv mot deras vilja. Liknande tendenser har identifierats även i andra länder, exempelvis i England, där det analyserats som tecken på en mer auktoritär social barnavård (Parton 2014). En konsekvens kan bli att verksamheten för medborgarna snarast ses som straff än stöd samt att klienters individuella skyldigheter för sin livssituation inskräps. Det innebär att barn och familjer kan tänkas mötas av en mer pessimistisk syn gällande möjligheten att med frivilligt stöd utifrån förändra sin sociala situation. Det finns forskare som menar att en sådan utveckling understöds av politiska diskurser som fokuserar individuella brister hos barn och föräldrar och individbaserade insatser – snarare än medborgarnas bredare sociala villkor (Parton 2014).

Frivillighet och implicit tvång i den sociala barnavårdens praktiska arbete

I praktisk social barnavård är frågor tvång och frivillighet ständigt närvarande, även de gånger tvångslagstiftning inte används. Barn och familjer kan själva an-

söka om stöd hos socialtjänsten, men aktualiseras vanligen efter anmälningar från en orolig omgivning och de söker sig alltså som regel inte frivilligt till socialtjänsten. Det innebär att familjer åtminstone initialt kan ha motstånd mot att utredas och få sitt föräldraskap skärskådat. En del föräldrar och ungdomar kan efter utredning vara mer positiva till socialtjänsten, men det är inte självklart att de önskar insatser som erbjuds.

Det faktum att barn och familjer kan vara ovilliga att samarbeta innebär att socialtjänstens utredningsarbete, utöver att bedöma risker för barnet, ofta handlar om att bedriva motivationsarbete. Den traditionella strategin är att upprätta en allians med föräldrar och barn för att på förnufts- och känslomässiga grunder motivera dem att acceptera föreslagna insatser. Det kan även handla om att under utredning stärka familjer att själva förändra sin situation eller uppmuntra till kontakt med andra samhällsinstanser (till exempel skola, barn- och ungdomspsykiatri). En springande punkt är hur man på bästa sätt bemöter motvilliga barn och familjer (Forrester m.fl. 2012). Enligt internationell forskning tycks klienter mer mottagliga för samhällsinsatser om socialarbetare visar intresse för deras behov och sätter sig in i deras perspektiv (Tilbury m.fl. 2018). Vidare framgår att involvering av barn och familjer i handläggning kan vara avgörande för att få till stånd goda insatser och öka förtroendet för socialtjänsten (Vis m.fl. 2011).

Det bör påpekas att det även i det frivilliga arbetet finns inslag av implicit tvång. Det går ut på att om klienter inte accepterar insatser ges socialtjänsten starkare skäl att ansöka om tvångsvård, vilket kan höja incitamenten för klienter att samtycka till insatser som de kanske egentligen inte önskar. Frivilliga insatser kan därmed uppfattas som tvingande och vad som registreras som ett samtycke är inte alltid genuint (Lewis 2022; Pösö 2022). Detta förhållande har inom forskning benämnts *soft coercion* (Burns m.fl. 2017). Det går naturligtvis inte att med precision säga hur vanligt det är att barn och familjer samtycker till en insats som de egentligen inte önskar. *Soft coercion* har kritiserats inom forskningen för att det innebär rättsosäkerhet och otydlighet för medborgare (Leviner 2017). Det kan också vara ett problem för insatsernas effektivitet om klienter samtycker till insatser, men egentligen inte är motiverade att fullfölja dem. I vår studie identifierade vi att socialsekreterare uppfattar tvingande öppenvårdsåtgärder som till viss del överflödigt av det skälet att det finns ett implicit tvång (Pålsson m.fl. kommande). Flertalet socialsekreterare menade att i den mån de hyser allvarigare oro förmedlar de – mer eller mindre uttalat – till ungdomarna och deras familjer att risken för tvångsingripanden ökar om de inte samtycker till insatser. En följd är att många klienter i sådana situationer väljer att samarbeta med socialtjänsten och att explicit tvång därför inte är nödvändigt.

Om vi överskådligt sammanfattar den svensk barnavårdens ideologi och praktik, kan vi således konstatera att frivillighet utgör systemets dominerande princip. Trots detta finns uppenbara maktasymmetrier mellan den socialtjänst

som tillhandahåller insatserna och de barn och familjer som är presumtiva mottagare av desamma. Denna obalans kan generera tydliga, tvingande element även i de fall insatser beviljas med ett formaliserat samtycke. För närvarande råder emellertid ett tydligt ideologiskt skifte, där politiker efterfrågar en ökad tvångsanvändning framför allt i förhållande till ungdomar – inte sällan bosatta i förorter och av utländsk härkomst – som uppvisar kriminellt beteende. Den grundläggande rationaliteten i en sådan diskursförändring kan kanske framför allt förstås utifrån de incidenter av dödligt skjutvåld bland gängkriminella ungdomar som präglar vissa förorter i storstadsregionerna under senare tid.

Tvångsvård, konsekvenser och etik

I den kommande framställningen avser vi att problematisera föreställningen om att ökat tvångsanvändande är en förnuftig och etiskt motiverad strategi i avsikt att komma tillrätta med ungdomskriminalitet. De etiska argumenten utgår i stor utsträckning från de grundläggande antagandena inom utilitarismen, vilket utgör ett av de dominerande etiska systemen inom moralfilosfin (se till exempel Sidgwick 1981; Tännsjö 2002). Inom utilitarismen värderas de moraliska kvaliteterna i en handling utifrån dess konsekvenser. Applicerat på tvångsåtgärder är sådana moraliskt försvarbara i den mån deras konsekvenser är bättre än om man inte tillämpar densamma. Viktigt här är att vi inte främst diskuterar specifika handlingars konsekvenser på individnivå, där det ska fattas beslut om att tvångsomhänderta eller inte i enskilda fall. Det finns många specifika beslut om tvångsvård som kan betraktas som etiskt försvarbara om man värderar deras konsekvenser. Vår diskussion förs främst på samhällsnivå, där förändringar i lagstiftning och policy kan medföra konsekvenser för människors förväntningar, inställningar och benägenhet att söka hjälp från en samhällsinstitution som socialtjänsten.

Vi kommer att framföra tre argument som ofta lyser med sin frånvaro när politiker driver tesen om förtjänster med en utökad tvångsanvändning. Det första kallar vi *förtroendeargumentet*, där man kan anta att en ökad användning av tvångsvård kommer att få negativa konsekvenser för presumtiva klienter i den social barnvården. Argumentet utgår från antagandet att klienters benägenhet att ingå i en förtroendefull allians (vilket ofta är en central komponent för positiva utfall i behandlande relationer) med socialtjänsten kan skadas som en direkt funktion av att ribban för tvångsåtgärder sänks. Det andra kallar vi *effektivitetsargumentet*, där vi menar att kunskapsunderlaget är minst sagt alltför bräckligt för att man skulle kunna anta, att en utökad tvångsanvändning kommer att leda till en minskad ungdomskriminalitet (utöver den kortsiktiga effekt som uppstår för berörda personer under tiden de med tvång avskiljs från samhället). Det tredje argumentet baseras på den så kallade *försiktighetsprincipen*. Försiktighetsprincipen används i olika sammanhang med olika betydelser, men vi använder den analogt med dess vanliga betydelse inom medicin. Där betyder principen vanligen att man bör undvika en behandling så länge man

inte har kunskap om att dess potentiella nytta är större än dess skada (jfr Sahlin 2019).

Tvång och förtroendeargumentet

Terapeutisk allians utgör ett centralt begrepp inom framför allt psykologi, men det har stark bäring på de flesta insatser som förmedlas via socialtjänsten. Med begreppet avses bland annat att kärnkomponenterna i ett fruktbart relationsbaserat behandlingsarbete utgörs av ömsesidighet och respekt mellan behandlare och behandlad i såväl kontraktet som kontakten mellan parterna (till exempel behandlingens problembeskrivning, villkor, syften samt relationens kvalitet) (jfr Lilliengren 2014). Blotta förekomsten av tvångsinsatser i socialtjänstens insatsarsenal kan antas inverka menligt på förutsättningarna för att etablera en terapeutisk allians vid barnavårdsarbete.

Det finns flera exempel på att föräldrar och barn redan i dagsläget undviker socialtjänstkontakter i det längsta utifrån en rädsla att de kan komma att bli föremål för tvångsinsatser. Studier har till exempel visat att det händer att ensamstående mödrar avhåller sig från att söka ekonomiskt bistånd av rädsla att deras barn kan komma att omhändertas (Canvin m.fl. 2007). Ett annat exempel är den "desinformationskampanj" som riktats mot socialtjänsten och som rimligen påverkat vissa individers benägenhet att samarbeta med socialtjänsten. Kampanjen har inkluderat felaktiga föreställningar om att samhället lättvindigt placerar barn samt tillämpar tvångsvårdslagstiftning på ett diskriminerande sätt genom att oftare omhänderta barn i muslimska familjer (Ranstorp m.fl. 2023).

Ovanstående exempel visar på förekomsten av tydliga förtroendebrister för socialtjänsten bland presumtiva klienter redan vid dagens omfattning av tvångsåtgärder. Det bör också understrykas att exemplen snarare representerar föreställningar om socialtjänsten än en informerad uppfattning om socialtjänstens faktiska tillämpning av tvångsinsatser.

En central fråga i detta sammanhang är hur medborgares inställning till den sociala barnavården påverkas om systemet blir än mer orienterat mot tvång. En rimlig slutsats är att förtroendet för denna samhällsinstans som en resursrik och relevant institution att förmedla hjälp och stöd på ett grundläggande sätt urholkas. Annorlunda uttryckt försvåras förutsättningarna för socialtjänsten att ingå i en fruktbar terapeutisk allians med presumtiva klienter, där samhällsinstitutionen riskerar att göras mer eller mindre irrelevant för såväl ungdomar med normbrytande beteende som för andra grupper.

I förlängningen kan en utökad tvångsanvändning alltså innebära att barn och familjer oftare kommer att dra sig för att söka stöd och att det blir svårare för socialtjänsten att bedriva ett motivationsarbete. Med andra ord riskerar en sådan utveckling på ett grundläggande sätt hota socialtjänstens arbete att försöka åstadkomma substantiella och bestående förändringar i livssituationen för den totala population barn och familjer som kommer i kontakt med syste-

met. Sådana potentiellt negativa implikationer är viktiga att beakta, med tanke på att förtroendet för socialtjänsten bland vissa befolkningsgrupper redan nu är lågt, samtidigt som många familjer är socialt utsatta och har behov av stöd inom en rad livsområden.

I vår egen kommande studie var just risken för förtroendeskada ett framträdande tema bland socialsekreterare som var tveksamma till ett utökat tvångs-användande (Pålsson m.fl. kommande). De flesta socialsekreterare framhöll att det ofta är en process för klienter att bli mottagliga för stöd och att det är avgörande att lyckas etablera en god allians. De gav uttryck för att det bland klienter kan finnas en uppfattning om socialtjänsten som ett hot och att en viktig strategi är att värna en god relation och förmedla att de finns till som stöd, för att öka deras benägenhet att ta emot stöd.

Tvång och effektivitetsargumentet

Som vi tidigare har nämnt, har vi i Sverige traditionellt kontextualiserat normbrytande ungdomsbeteende som ett symptom på dysfunktioner i familjesystemet. Således har denna slags problematik adresserats via behandlingsstrategier snarare än straffande åtgärder. Dock är det så, att det finns påfallande osäkerhet om de insatser som finns att tillgå via socialtjänstens försorg faktiskt förmår komma tillrätta med problematiken. Det finns med andra ord inget tydligt evidensunderlag att till exempel öppenvård, familjehemsvård eller institutionsvård på ett robust och långsiktigt sätt kommer tillrätta med den problematik som manifesteras i ungdomars kriminella beteenden (jfr Olsson m.fl. 2021; Pålsson m.fl. 2023; SBU 2016, 2019). Annorlunda uttryckt saknas stark evidens för att samhällsvård är en effektiv insats i förhållande till ungdomar som uppvisar kriminella beteenden.

Den direkta effekten av tvångsomhändertaganden i familjehem och på institutioner leder naturligtvis till att kriminella beteenden vanligtvis upphör. Men det sker ju av den enkla anledningen att ungdomen avskiljs från den miljö där sådana handlingar kan äga rum, på motsvarande sätt som kriminella handlingar minskar eller upphör hos en vuxen som döms till kriminalvård. På lång sikt finns emellertid en väsentligt större osäkerhet om tvingande insatser har förmåga att rehabilitera ungdomar med normbrytande beteende.

Således saknas i allt väsentligt ett starkt vetenskapligt stöd för att socialtjänstens insatsarsenal innefattar effektiva behandlingsmetoder i förhållande till kriminella ungdomar. Det faktum att sådana insatser förmedlas med tvång innebär inte på något sätt att man kan anta, att effekten förstärks. Det är en sak om man på straffrättsliga grunder argumenterar för en ideologisk princip där kriminella ungdomar bör avskiljas från samhället. Det är en helt annan sak att odla föreställningen att det finns evidensunderlag avseende effektiva metoder för att behandla bort ungdomskriminalitet. En sådan föreställningen baseras i allt väsentligt på okunskap eller felaktiga slutsatser.

Man kan dessutom anta, att inslaget av tvång ytterligare försvårar ett gynnsamt utfall av en behandlingsstrategi. Analogt med ovanstående beskrivna argument om vikten av terapeutisk allians vid relationellt förändringsarbete, visar forskning snarare att individens egen motivation är centralt för positiva behandlingsutfall (Barth m.fl. 2012; Zuchowski m.fl. 2022). Även i vår kommande studie framhöll socialsekreterare just ungdomars egen motivation som avgörande för framgångsrika insatser (Pålsson m.fl. kommande). Det fanns de som menade att tvång kan vara ett medel för att inskräpa allvaret i en situation genom att understryka vad som är oacceptabla beteenden. Som regel ansåg dock socialsekreterarna att tvång bör reserveras för fall där ungdomar måste skyddas, men att det är mindre adekvat om ungdomens problem är av sådan art att familje- eller ungdomsbehandling är aktuellt. Snarast framhölls att det är centralt att klienter är motiverade för att kunna tillgodogöra sig insatser och att det saknas egenvärde att tvinga på klienter insatser.

Tvång och försiktighetsprincipen

Försiktighetsprincipen har olika betydelser i olika sammanhang, men till exempel inom medicin avser denna princip vanligtvis att man inte bör administrera ett läkemedel eller genomföra en behandling i de fall evidensunderlaget för medicinen eller behandlingens positiva effekter är bristfälligt (till exempel Sahlin, 2019). I sådana fall är den moraliskt försvarbara handlingen att underlåta att intervensera.

Principen kan ses som en variant eller utvidgning av effektivitetsargumentet som vi diskuterade under föregående rubrik. Där hävdade vi att evidensunderlaget för positiva effekter av samhällsvård för ungdomar som uppvisar kriminellt beteende är begränsat. Den rimliga slutsatsen – i den mån man finner att försiktighetsprincipen verkar vettig – är således att det är tveksamt ur ett moraliskt perspektiv att tvinga ungdomar till institutions- och familjehemsvård med bristfällig evidens.

Dock är det så, att försiktighetsprincipens rimlighet kan ifrågasättas, inte minst på barnavårdsområdet. Tvång intar en självklar plats i de allra flesta länders barnavårdssystem och i vissa situationer kan det finnas en moralisk skyldighet för samhället att ingripa alldeles oaktat om evidensunderlaget för en insats är begränsad. Till exempel är det svårt att se det moraliskt försvarbara i att underlåta att omhänderta ett barn som är utsatt för sexuella övergrepp med argumentet att evidensen för familjehemsvård är bristfällig.

Det etiska värdet av att tillämpa försiktighetsprincipen är således inte alltid självklart positivt. Det finns emellertid några grundläggande skillnader mellan barn som exponeras för skadliga föräldrabeteenden och ungdomar som gör sig skyldiga till kriminella handlingar. För det första är skydd och stöd på individnivå det primära och ofta enda skälet att omhänderta ett barn som exponeras för skadliga föräldrabeteenden. Således motiveras skyddet och stödet vanligen uteslutande för barnets egen hälsa och utveckling, medan samhällsskyddet i

förhållande till den kriminellt aktiva ungdomen utgör en central komponent särskilt i den politiska diskurs som verkar för ökad tvångsanvändning. Utan att säga att det är ett bättre alternativ, är det åtminstone en möjlighet att argumentera för att det finns alternativa straffrättsliga åtgärder i förhållande till ungdomar som uppvisar kriminella beteenden. För det andra betraktas ungdomar åtminstone i juridisk mening som mer beslutskapabla än yngre barn, vilket i sig komplicerar den etiska problematiken att bistå med behandlingsinsatser stick i stäv mot mottagarens vilja.

Som framgått är tvångets tillämplighet i grunden en normativ snarare än en empirisk fråga. Följaktligen saknas det inom forskningen en bredare konsensus om när tvångsvård kan ses som motiverat (Pelton 2016). I Sverige finns, i likhet med de flesta barnavårdssystem, traditionellt ett slags vägledande princip om att inte använda mer ingripande insatser än nödvändigt (Burns m.fl. 2017). Tvång får enbart beslutas om det är påkallat och vanligen först efter att frivilliga insatser har prövats. Allmänna principer som brukar framhåvas för tvång är restriktivitet (att staten inte ska göra omotiverade ingrepp i barns och familjers liv), proportionalitet (att användning av tvång bör vara i paritet med de risker som föreligger för barnet) och rättssäkerhet (att det ska vara tydligt för barn och familjer vid vilka situationer tvång aktualiseras) (Leviner m.fl. 2017). Sammantaget är dessa strategier i stort förenliga med försiktighetsprincipen, vilken alltså utmanas vid en minskad restriktivitet att tillämpa tvång.

Avslutande diskussion

I kapitlet har vi diskuterat den kursändring mot mer tvång och kontroll inom social barnavård som för närvarande framträder tydligt inom politiken. Kravet på mer tvång i systemet drivs på från statsmakten snarare än från professionen. I den samtida diskussionen motiveras det utökade tvånget framförallt i sammanhanget av hårdare åtgärder mot ungdomar med normbrytande och kriminellt beteende. Åtgärderna riktar i praktiken in sig mot ungdomar med i huvudsak invandrarbakgrund som lever i storstadsregionernas förorter. Diskussionen har i stor utsträckning präglats av medborgarnas behov av samhällsskydd i förhållande till gruppen, snarare än de kriminella ungdomarnas behov av stöd och integration i samhället.

Kort innebär utvecklingen att ungdomar ses som förövare snarare än symtombärare, att principer om frivillighet ska ges lägre vikt och att socialtjänsten ska bli mer auktoritär i förhållande till barn, ungdomar och familjer som kommer i kontakt med systemet. Tvång har en oundgänglig plats inom barnavården och i vissa situationer är det moraliskt nödvändigt att gripa in för att skydda barn från sig själva och sin omgivning. Vi har i kapitlet emellertid diskuterat att det finns vägande skäl till eftertänksamhet inför att verka för en generell ökning av tvingande inslag i arbetet med ungdomar.

Ett första skäl vi anfört har vi kallat förtroendeargumentet. Forskning visar på det centrala terapeutiska värdet av att beakta barns och föräldrars egna

perspektiv samt involvera dem i handläggning, vilket visat sig öka både förtroendet för sociala myndigheter och möjligheten att få till stånd fungerande insatser. Det finns en uppenbar risk att en ökad tvångsansvändning inom socialtjänsten urholkar förtroendet för denna institution som en relevant och värdefull resurs för utsatta ungdomar. Förtroendeargumentet har inte minst bärighet för de ungdomar som ofta sammankopplas med gängkriminalitet – det vill säga ungdomar som ofta har invandrabakgrund och kommer från resurssvaga familjer samt ofta lever i socioekonomiskt utsatta områden. Det är känt att det särskilt bland utrikesfödda kan finnas en misstro mot socialtjänsten och föreställningar om att samhällsinstansen framför allt utövar kontroll. Det är troligt att en stärkt tvångsorientering spelar sådana föreställningar i händerna och leder till att socialtjänsten ses som en än mindre attraktiv partner att associeras med, vilket i sin tur försvårar – eller till och med tillintetgör – möjligheten att arbeta förebyggande.

Ett andra skäl vi anfört har vi kallat effektivitetsargumentet. Ökade tvångsomhändertagande kan naturligtvis ge kortsiktiga effekter för samhället och i enskilda fall kan man inte utesluta att tvång kan fungera pedagogiskt och bryta negativa beteenden. Forskning på området ger emellertid knappast ett tydligt evidensunderlag att de interventioner som ingår i socialtjänstens insatsarsenal har långsiktigt positiva effekter i förhållande till ungdomskriminalitet. Att förmedla dessa insatser med stöd av tvång innebär knappast att effekten kan antas öka.

För det tredje har vi även diskuterat en ökad tvångsansvändning utifrån den så kallade försiktighetsprincipen, vilket kan ses som en utvidgning eller variant av effektivitetsargumentet. En betydelse av försiktighetsprincipen är att man bör avhålla sig från att intervensera när det evidensunderlaget för insatsen är bristfälligt eller om insatsen kan innebära risker. I många avseenden går den ändrade politiska kursändringen till förmån för tvångsåtgärder på kollisionkurs mot en sådan försiktighetsprincip som traditionellt har varit vägledande inom svensk barnavård.

Kanske är det så att våra politiker helt enkelt närmar sig frågan om ungdomskriminalitet från fel håll. Kanske är det inte socialtjänsten som utgör nyckelaktören för att komma tillrätta med den senaste årens eskalerande grova gängkriminalitet bland ungdomar i förorten. Tänkbart är att utvecklingen är en konsekvens av mindre lyckade politiska beslut avseende fördelningspolitik och integrationspolitik. Om så är fallet, är det troligt att politiska beslut som adresserar dessa faktorer på makronivå har en väsentligt större potential att påverka framtidens utveckling i jämförelse med individ- och grupporienterade insatser där problemet redan har uppstått.

Populärvetenskaplig sammanfattning

I det här kapitlet diskuterar vi rimligheten i en skarpare lagstiftning och tillämpning av tvångsvård för ungdomar, samt analyserar vilka konsekvenser en sådan kursändring kan tänkas medföra för det sociala arbetet med utsatta ungdomar och familjer. Den sociala barnavården riktar sig till resurssvaga grupper i befolkningen med behov av stöd inom en rad områden. Synen på tvång inom den sociala barnavården har skiftat genom historien, men för närvarande syns en politisk vilja att öka de tvingande inslagen i systemet. Debatten är starkt präglad av den dramatiska utvecklingen av gängrelaterad ungdomskriminalitet under det senaste decenniet och tvånget riktar sig framförallt mot ungdomar med invandrarbakgrund som lever i storstädernas förorter. Utvecklingen innebär att ungdomar ses som förövare snarare än symtombärare samt att principer om frivillighet ska ges lägre vikt och socialtjänsten bli mer auktoritär i förhållande till barn och familjer. I kapitlet diskuterar vi tänkbara problem och biefekter som kan uppstå som en följd av en mer repressiv och tvångsorienterad strategi. Problemen sammanfattar vi i tre argument: förtroendeargumentet, effektivitetsargumentet och försiktighetsprincipen. Vi visar att det finns vägande skäl till eftertänksamhet inför en generell ökning av tvingande inslag i arbetet med ungdomar, eftersom det överlag inte är effektivt att tvinga ungdomar till behandlande insatser och att en orientering mot tvång sannolikt underminerar socialtjänstens möjlighet att arbeta förebyggande.

Källförteckning

Litteratur

- Andersson, Gunvor, Höjer, Ingrid, Sallnäs, Marie & Sjöblom, Yvonne (2019). *När samhället träder in: barn, föräldrar och social barnavård*. Studentlitteratur AB: Lund.
- Barth, Richard P, Lee, Bethany R, Lindsey, Michael A, Collins, Kathryn S, Strieder, Frederick, Chorpita, Bruce F, Becker, Kimberly D & Sparks, Jacqueline A. (2012). Evidence-based practice at a crossroads: The timely emergence of common elements and common factors. *Research on Social Work Practice*, 22(1), 108-119.
- Burns, Kenneth, Pösö, Tarja & Skivenes, Marit (2017). *Child Welfare Removals by the State: A cross-country analysis of decision-making systems*. Oxford University Press: New York.
- Canvin, Kryisia, Jones, Chris, Marttila, Anneli, Burström, Bo & Whitehead, Margaret (2007). Can I risk using public services? Perceived consequences of seeking help and health care among households living in poverty: qualitative study. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 61(11), 984-989.

- Forrester, Donald, Westlake, David & Glynn, Georgia (2012). Parental resistance and social worker skills: Towards a theory of motivational social work. *Child and Family Social Work*, 17(2), 118–129.
- Goldson, Barry (2000). 'Children in Need' or 'Young Offenders'? Hardening ideology, organizational change and new challenges for social work with children in trouble. *Child and Family Social Work*, 5(3), 255–265.
- Höjer, Ingrid & Pösö, Tarja (2023). *Child protection in Finland and Sweden*. Oxford Handbook of Child Protection Systems, 156–173.
- Karlsson, Henrik (2021). Is discrimination a driving force behind the overrepresentation of children with an immigrant background in Swedish out-of-home care? A quantitative study from Stockholm city. *European Journal of Social Work*, 24(4), 629–641.
- Leviner, Pernilla & Lundström, Tommy (2017). *Tvångsvård av barn och unga. Rättigheter, utmaningar och gränsdragningar*. Wolters Kluwer: Stockholm.
- Leviner, Pernilla (2017). Samtyckeskonstruktionen i LVU – en analys av gränsdragningen mellan frivillighet och tvång, grundantaganden om människans autonomi samt barns begränsade självbestämmanderätt. I Pernilla Leviner & Tommy Lundström (red.), *Tvångsvård av barn och unga. Rättigheter, utmaningar och gränsdragningar*. Wolters Kluwer: Stockholm.
- Lewis, Shirley (2022) 'I was putting her first': Birth parents' experiences of 'consent' to adoption from care in England'. *Child and Family Social Work*, 27(3), 490–499.
- Lilliengren, Peter (2014). *Exploring therapeutic action in psychoanalytic psychotherapy. Attachment to therapist and change*. Doktorsavhandling. Stockholm: Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Lundström, Tommy, Pålsson, David, Sallnäs, Marie & Wiklund, Stefan (kommande). *People processing in the Swedish child welfare system. Services to whom, on what grounds, and what type?*
- Lundström, Tommy, Pålsson, David, Shanks, Emelie & Sallnäs, Marie (2021). A crisis in Swedish child welfare? On risk, control and trust. *Social Work and Society*, 19(1).
- Olsson, Tina M, Långström, Niklas, Skoog, Therése, Andrée Löfholm, Cecilia, Leander, Lina, Brolund, Agneta, Ringborg, Anna, Nykänen, Pia, Syversson, Anneth & Sundell, Knut (2021). Systematic review and meta-analysis of noninstitutional psychosocial interventions to prevent juvenile criminal recidivism. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 89(6), 514–527.
- Parton, Nigel (2014). *The politics of child protection. Contemporary developments and future directions*. Basingstoke: Palgrave MacMillian.
- Pelton, Leroy H. (2016) Separating coercion from provision in child welfare. Preventive supports should be accessible without conditions attached. *Child Abuse and Neglect*, 51, 427–434.
- Pålsson, David, Andersson, Peter, Shanks, Emelie & Wiklund, Stefan (2023). A professional field? Educational attainments, gender and age among staff in

- Swedish residential care. *Residential Treatment for Children and Youth*, 40(4), 497-516.
- Pålsson, David & Wiklund, Stefan (kommande). *Towards a more compulsory child welfare? Swedish social workers reflections on increased use of coercive measures.*
- Pösö, Tarja (2022). Children's consent to child welfare services: Some explorative remarks. *Children and Society*, 36(1), 52-65.
- Pösö, Tarja, Skivenes, Marit & Hestbaek, Anne-Dorthe (2014). Child protection systems within the Danish, Finnish and Norwegian welfare states – time for a child centric approach?. *European Journal of Social Work*, 17(4), 475-490.
- Ranstorp, Magnus & Ahlerup, Linda (2023). *LVU-kampanjen: Desinformation, konspirationsteorier, och kopplingarna mellan det inhemska och det internationella i relation till informationspåverkan från icke-statliga aktörer.*
- Sahlin, N-E. (2019). Förord. I VBE (2019) *Vetenskap och beprövad erfarenhet. Vård.* (2019). Lund: VBE.
- SBU (2016). *Program för ungdomar med antisocial problematik inom institutionsvård. En systematisk litteraturöversikt.* Stockholm: Statens beredning för medicinsk och social utvärdering.
- SBU (2019) *Behandlingsfamiljer för ungdomar med allvarliga beteendeproblem – Treatment Foster Care Oregon. En systematisk översikt och utvärdering inklusive ekonomiska och etiska aspekter.* Stockholm: Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU)
- Sidgwick, Henry (1981). *The methods of ethics. Seventh edition.* Indianapolis: Hackett.
- Simkiss, Douglas E, Stallard, Nigel & Thorogood, Margaret (2013). A systematic literature review of the risk factors associated with children entering public care. *Child: care, health and development*, 39(5), 628-642.
- Sivertsson, Fredrik, Nilsson, Anders & Estrada, Felipe (2022). Färre men värre? En kohortanalys av lagförd våldsbrottslighet bland unga män födda 1985-1999. I Rostami, Amir & Sarnecki, Jerzy. (red.) *Det svenska tillståndet* (s. 97-123). Lund: Studentlitteratur.
- Skinner, Guy C, Bywaters, Paul W. & Kennedy, Ellis (2023). A review of the relationship between poverty and child abuse and neglect: Insights from scoping reviews, systematic reviews and meta-analyses. *Child Abuse Review*, 32(2), e2795.
- Socialstyrelsen (2023). *Statistik om socialtjänstinsatser till barn och unga 2022.*
- Tännsjö, Torbjörn (2002) *Tvångsvård: om det fria valets etik i hälso- och sjukvård.* Thales: Stockholm.
- Tilbury, Claire., & Ramsay, Sylvia (2018). A systematic scoping review of parental satisfaction with child protection services. *Evaluation and program planning*, 66, 141-146.

- Unicef and Eurochild (2021). *Better data for better child protection systems in Europe: Mapping how data on children in alternative care are collected, analysed and published across 28 European countries*.
- Wiklund, Stefan (2006) Signs of child maltreatment. The extent and nature of referrals to Swedish child welfare agencies. *European Journal of Social Work*, 9(1), 39-58.
- Vinnerljung, Bo, Franzén, Eva, Gustafsson, Björn & Johansson, Ing-Marie (2008). Out-of-home care among immigrant children in Sweden: a national cohort study. *International Journal of Social Welfare*, 17(4), 301-311.
- Vis, Svein A, Strandbu, Astrid, Holtan, Amy & Thomas, Nigel (2011). Participation and health – a research review of child participation in planning and decision-making. *Child and Family Social Work*, 16(3), 325-335.
- Zuchowski, Ines, Braidwood, Lilli, d'Emden, Cindy, Gair, Susan, Heyeres, Marion, Nicholls, Leah, Savuro, Nikkola & O'Reilly, Sara (2022). The voices of "At Risk" young people about services they received: A systematic literature review. *Australian Social Work*, 75(1), 76-95.